

тему, або переповідань, з'являються реферати окремих соціально-цінних статей, невеличкі інформаційні доповіді, зв'язані так само з окремими соціально-цінними явищами. Так письмові праці по-волі привчають учня бути корисним для оточення, корисним для суспільства. Всі вони будуються саме в такому розрізі, а не в розрізі чистого академізму.

Раніш ми вже відзначали, що поруч шкільних робіт починають широко розвиватися й роботи позашкільні. Ці позашкільні роботи поглиблюють той Долтон-план, що використовується в наших школах. Пророблення окремих питань виходить поза межі школи, робить школу вогнищем пролетарської культури, що впливає не лише на шкільний колектив, але й на значні кадри позашкільного дитинства.

Такі основні тенденції, які подиктувала літературі та мові, як окремим шкільним предметам, диктатура пролетаріату за часів соціалістичної реконструкції.

Головна проблема викладання мови й літератури: система навчання суспільних дисциплін, політехнізм та суспільствознавчий цикл предметів, структура програмового матеріалу з мови та літератури

Конкретніше підходячи до програмового матеріалу та до метод його реалізації по суспільствознавчому циклу, треба підкреслити ті вихідні становища, що зумовлюють побудову цього циклу. Попереду ми вже відзначили, що політичні завдання школи це комуністичне виховання, що дає змогу прищепити школярам світогляд кляси-будівника. Зрозуміло, що цим світоглядом повинні бути пройняті всі предмети суспільствознавчого циклу. Окремі предмети цього циклу, скеровуючи всю структуру своїх занять в інтересах реалізації даної цільової настанови, діють кожний за своєю метою. Якщо суспільствознавство говорить безпосередньо про розвиток господарства, а на тлі цього розвитку — про боротьбу клас, історію революцій, історію Жовтневої революції і, нарешті, про будівництво соціалізму в країні, оточеній імперіялістичними державами, то література розглядає художній стиль кляси й в першу чергу пролетаріату, а разом з тим, і літературні стилі інших клас. Отже, тут ми маємо два окремі процеси: один, що говорить про діалектику в царині суспільно-економічного буття та другий — про діалектику в царині ідеологічної надбудови, що оформлюється в художній творчості, в даному випадку в літературі. Щоправда, цю ідеологічну надбудову в свою чергу зумовлюють і виробничі взаємини і соціально-економічне буття, але в центрі уваги все ж стоїть література, як ідеологічна над-

Система навчання з суспільствознавчого циклу

будова над відповідною базою. Отже, один предмет розглядає діалектичний процес у царині життя, а другий розглядає діалектичний процес в ідеологічній надбудові літератури й комплексування цих двох предметів та ще й при тому протягом дуже незначного часу, відведеного за навчальним планом, неможливе, бо ми маємо діло з різним програмовим матеріалом і з різними методами аналізу цих програмовим матеріалів.

Щодо мови, то цілком зрозуміло, що вона не може бути якимсь відокремленим предметом, вона лише знаряддя взаємин, знаряддя пропаганди, знаряддя культурної революції та соціалістичного будівництва. Через те, цей предмет не можна розглядати як щось відокремлене, бо він входить своїми поодинокими елементами і в суспільствознавство, і в літературу, і в культуру усної та письмової мови. Предмет, якого ми тут розглядаємо, має основну настанову—бути засобом взаємин, засобом пропаганди й через те він не становить ніякої єдиної цілості, а розпорошується між окремими предметами. Так, наприклад, культура тез, конспекту, доповіді водночас може мати місце й на лекціях суспільствознавства й на лекціях літератури; праця над газетною розвідкою чи книгою може одночасно мати місце й на лекціях суспільствознавства й на лекціях літератури. Отже, тут не може бути специфічного комплексу всіх цих трьох предметів. Перед нами вже не комплексова система навчання, а предметова система, але, щоб заощадити час і не розпорошувати увагу по різних предметах на техніку мови, в наших шкільних програмах виключено з дидактичних міркувань, знаряддя взаємин—мову виділено в певний комплекс явищ, об'єднаних в шкільній дисципліні—техніка мови. Отже, ми маємо пред собою фактично три предмети: *суспільствознавство, мову та літературу* й кожний з цих предметів виконує певні суспільні функції, кожний з них допомагає виховувати підлітків у комуністичному світогляді й поширювати цей світогляд на навколишнє суспільство. Ці предмети, кожний зокрема, підпорядковані тій меті, про яку ми щойно оце говорили, а саме—вихованню комунізму. Методами праці вони до певної міри відокремлені, але це не значить, що література й суспільствознавство повинні бути цілком відірвані одне від одного—безумовно, між ними повинен бути найщільніший контакт; про характер цього контакту говоритимемо далі. Система вивчення окремих предметів повинна бути побудована на такій методі, що дає змогу так поставити працю учнів, щоб вони на аналізі відповідних явищ самостійно „доходили б“ до своїх власних висновків. Отже, тут потрібна велика активність учнів і якнайменше авторитарності викладача. В цій методі—методі активній, безумовно, цілком можна застосувати й ті явища, що в нашій суспільній житті стають найвидатнішими підйомами руху робітничої класи за якість продукції—самокритику й соціалістичне змагання.

**Політехнізм та
суспільствознав-
чий цикл**

Поруч з комуністичним вихованням стоїть і політехнічна освіта, разом складаючи моністичний процес педагогічного впливу. Питання про застосування політехнізму до галузі предметів з суспільствознавчого циклу в теперішній час найменше розроблене, а через те тут треба зупинити особливу увагу на даній проблемі. Коли ми говоримо про політехнічну освіту та виховання, то, звичайно, маємо на увазі ту політехнічну школу, що дає „розуміння єдиного господарського пляну, зв'язку та взаємозалежності між різними галузями господарства, загально-трудова культуру, що озброює учнів умінням застосовувати технічні й агрономічні знання в найрізноманітніших випадках практики“. Так говорить постанова Наркомосу РСФРР, ЦК ВЛКСМ та Цекосу від 19 квітня 1930 року. В цій цитаті говориться про застосування технічних та агрономічних знань у найрізноманітніших випадках практики. Але, окрім цих знань у загальний комплекс явиш. що становлять політехнічну освіту й виховання, безумовно, входять знання з суспільствознавчих дисциплін, що так само, як і технічні та агрономічні знання, учні приносять в маси трудящої людності й застосовують для різноманітніших потреб нашої культурної революції. В першу чергу ці знання з суспільствознавчих дисциплін можна застосовувати в різних культпоходах на ліквідацію неписьменности, або малописьменности, в робітничих клубах та в клубах радгоспів і колгоспів. Ці знання можна використати на читачьких конференціях та на літературних вечірках. Отже, поруч з технічними та агрономічними знаннями, безумовно, однаково право громадянства повинні мати й знання з суспільствознавчого циклу, що підносять культуру навколишньої людности. Ось саме на цю ділянку праці треба нашій школі звернути серйозну увагу. Конче треба вийти за мури шкільного будинку, треба розпочати „виробничу пропаганду“ на даній суспільній ділянці нашого культурного фронту. Набуті в школі знання з суспільствознавства, з літератури, навички в царині мови, поруч з агрономічними й технічними знаннями, становлять неодмінний елемент політехнізму й цілком відповідають всім тим суспільним функціям, що їх включають у собі політехнічна освіта та виховання. Поруч з навичками зі сфери техніки та агрономічного виробництва підлітки набувають у школі ще й навички в царині культроботи й ці навички мають таке ж саме значіння, як і ті навички, що їх дає агромінімум, або мінімум технічних знань та навичок. В цій площині треба розглядати політехнізм, застосовуючи його до суспільствознавчого циклу, а зокрема до викладання літератури й мови.

**Програмовий
матеріал.**

Увесь програмовий матеріал, так само як метода реалізації цього матеріалу, повинні підпорядковуватися цим основним настановам шкільної праці. Але поруч з цією настановою планування, програмовий

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА АДУ

33461 47

матеріал підлягає й загальному дидактичному принципові, який говорить, що насамперед треба в семиріччі вести учнів до певних чітких висновків індуктивним шляхом, а подруге, що треба переходити від явищ легших до зрозуміння, до явищ складніших, трудніших.

Отже, планування програми з літератури й мови підпорядковується цьому принципіві. Яким же саме чином треба планувати програму з мови й літератури? Та перш за все кілька слів про обсяг цієї програми.

а) Обсяг

Педагогічний процес в галузі літератури йде двома річищами. Одне у формі систематичного навчання дає поняття про літературний стиль кляси, викриває соціальну природу боротьби літературних стилів, показує найхарактерніші художні особливості цих стилів і, нарешті, з'ясовує соціальні функції як стилю в його цілості, так і окремих його елементів зокрема. Отже, в основі педагогічного процесу лежать літературні стилі кляс в їхній взаємодії — діалектиці їх. В цій діалектиці — перше місце — літературі пролетаріату. Поруч з систематичним вивченням літературного стилю, що кінчиться на вивченні політики партії в царині художньої літератури, йде друге річище, що розподіляє літературні твори за окремими темами. Так, наприклад, можуть бути такі теми: Жовтень в художній літературі, Дніпробуд в творах наших письменників, клясова боротьба на селі в творчості пролетарських та буржуазних письменників і багато інших подібних тем. Така клясифікація, за темами окремих літературних творів, тісно сполучається з позашкільною працею. Цей „тематичний“ літературний процес так само щорічно планується поруч з систематичним курсом, а при тому стрижнем такого планування з'являються теми суспільствознавчого характеру, що їх висуває на порядок денний розвиток народного господарства та будівництво соціалізму в нашій країні. Основний попередній матеріал для аналізу літературних творів, що групуються навколо тем зазначеного типу, дає, безумовно, систематичний курс, але тим не менше, певне планування художніх творів, певна метода „показувати“ ці твори, щоб вони давали якнайбільший соціальний ефект, серед навколишнього суспільства, вимагає специфічних знань і специфічних навичок у школі. Ці знання й навички повинен дати викладач літератури. Ці два процеси — систематичний і тематичний, зумовлюють один одного. Так само вони зумовлені й в школі професійного характеру й насамперед в школі фабрично-заводського учеництва. Технологія предмету зв'язується безпосередньо з виробничим навчанням; технологія дає потрібні знання про властивості предмету. Систематичний курс літератури дає так само потрібні відомості про соціальну природу літературного стилю певної кляси та про соціальні функції цього стилю, а також про окремі його елементи, що їх застосовується до „виробничої пропаганди“.

Окремі елементи цього систематичного курсу літератури, застосовані до виробничої пропаганди, зумовлені політехнізмом у школі, дають саме таке тематичне розташування матеріалу, про якого ми щойно говорили.

Щодо мови, то ми мусимо собі усвідомити, що треба рішуче боротися з академічним засвоєнням граматики, в центрі якої стоїть фонетика, а потім морфологія та лише до деякої міри синтакса. Коли основна цілеспрямованість школи говорить, що мова повинна бути підпорядкована вихованню суспільно-потрібних мовних жанрів, то центром уваги, стрижнем всього того предмету повинні бути мовні жанри, але не граматика мови. Граматика це лише допоміжний матеріал, що дає змогу правильно усно й письмовно вживати ці мовні жанри, свідомо читати й сприймати книжний матеріал і робити його власністю суспільства.

Правда, звичайно, трапляється, що не заперечують потреби даного стрижня, але говорять про потрібність детального й самостійного вивчення фонетики й морфології, що допомагають поправно писати, і в середній школі. Але за програмами Наркомосу і в середній школі мається вже такий контингент учнів, що повинен посідати навички поправного писання. Коли ж на практиці ця письменність сумнівна, то доводиться говорити про епізодичні заняття з ортографії, що відбувалися в старій школі, а в теперішній час у школах інших держав, де ортографічне тренування досягає максимуму щодо високої якості продукції.

Говорячи про мовні жанри, треба перш за все підкреслити такі типові акти мови, що їх конче потрібно культивувати у підлітків. Насамперед плян конспект-тезу, потім хронікальні замітки—дописи, невеличкі статті до газети і нарешті культура читання; записки, виписки з книг та культура незначних, переважно інформаційних, доповідей.

Ось такий обсяг знань з мови та літератури, передбачений програмою другого концентру семирічки та фабзавуча, якого можна вкласти в кількість годин, подану навчальним пляном цього концентру.

б) Розподіл матеріалу

Навівши обсяг програмового матеріалу з предмету, що нас цікавить, слід підкреслити й спосіб розподілу його протягом трьох років навчання. Звичайно, розподіляючи матеріал, мають на увазі його концентричне розташування та технічний розподіл. Спостереження інститутів метод шкільної роботи свідчить, що циклічний розподіл має значні переваги проти концентричного. Ці спостереження показують що при концентричному розподілі матеріалу, коли перший концентр цілком елементарний, другий складніший, третій ще складніше, і на кожному з цих концентрів повторюються знання з попередніх концентрів в поширеному й поглибленому вигляді. Таке побудовання надзвичайно не вигідне для

наших шкіл, де предметів приділено дуже мало часу. При такому розподілі матеріялу учень марно витрачає досить багато часу на повторювання вже засвоєного раніше матеріялу. Це ми повинні мати на увазі насамперед. А, поперше, при такому повторенні учень гадає, що мова йде про предмет вже знайомий і не завжди уважно ставиться до поглиблення й поширення засвоюваного матеріялу. Часом школярі засвоюють собі поверхове ставлення до подаваних фактів, своєрідний дилетантизм, а психологічну настанову учня нам завжди треба мати на увазі. Щоб уникнути двох зазначених хиб, інститути рекомендують циклічний розподіл матеріялу.

Застосовуючи цей принцип, можна було б говорити, що весь програмовий матеріал треба поділити на два цикли, з яких перший охоплює п'ятий та шостий роки навчання, а другий — сьомий рік навчання. Перший цикл знайомить учня з поняттям літературного стилю кляси, з його соціальною природою, з елементами цього стилю та його соціальними функціями. Матеріал розташований індуктивним способом з таким розрахунком, щоб у п'ятій групі підліток мав повне й досить докладне поняття про тематику твору, про літературні персонажі, коментарії автора твору, сюжет твору. В шостій групі увага підлітка зосереджується на мові художнього твору, на його жанрі та композиції. В другій половині шостого року навчання відбувається синтеза перелічених компонентів літературного стилю. При цій синтезі компоненти стилю розподіляються на дві категорії: на базові — тематичні (літературні персонажі, авторські ремарки, сюжет) та похідні — технологічні (мова, жанри й композиція). В такій синтезі надто докладно треба подати практичну аналізу ряду літературних творів різних соціальних груп, особливо підкреслити класову природу літературного стилю, його класову психо-ідеологію, відбиту в „показові“ персонажів, в ставленні автора до цих персонажів, в його ремарках та в сюжетному тлі, на якому ці персонажі „діють“. Крім того, треба чітко з'ясувати, яким саме чином від психо-ідеології реального автора — кляси залежать соціальні функції та компоненти технологічного характеру. Сьомий рік навчання дає змогу познайомитися з основним стилем нашої епохи, а головним чином, звичайно, зі стилем пролетарського художнього слова в його розвитку: в добу громадянської боротьби, у відбудовний період та тепер за часи соціалістичної реконструкції.

На якому ж матеріалі треба здійснити це ознайомлення з літературним стилем кляси? Цю знайомість з ідеологією кляси в її художньому оформленні можна було б порекомендувати почати з пролетарської літератури післяжовтневої доби, а після того перейти до творів, що характеризують стиль провінціального дворянства й народництва, а далі розглянути просвітянство — стиль сільської буржуазної інтелігенції та модернізм — стиль місь-

кої європеїзованої буржуазної інтелігенції. Ці стилі різко контрастують між собою й через те з таких творів з однаковою тематикою можна ясно уявити собі суть класової диференціації цих стилів та їхні класові функції. Наприклад, розглядаючи стиль просвітянства хоча б у творі Бориса Грінченка „О, прийде“, треба з'ясувати не лише психо-ідеологію реального автора цього твору, але й кінче треба викрити його принцип поділу суспільства на класи, на підставі етичної, а не соціально-економічної природи класи, треба простежити (це вже зробить сам викладач), яким чином цей просвітянський стиль живе до нашого часу, як він відбився у процесі СВУ. Отже, аналізуючи стиль, треба завжди підкреслювати його соціальну природу, його соціальні функції й це становитиме неодмінну ланку комуністичного виховання молодого покоління.

Звернімося до мови. Тут плянування йде виключно за дидактичним принципом. Спочатку можна було б запропонувати працю над пляном, виписки з книги, або розвідок, протоколювання, реферати, далі — працю над конспектом, хронікальними замітками, дописами та елементарними доповідями і, нарешті, — роботу над тезами доповідями, газетою. Культура читання розподілена по всіх трьох роках навчання.

Який же повинен бути матеріал для „техніки мови“? Цей матеріал має місце і на лекціях суспільствознавства, і на лекціях літератури. В даному випадкові і суспільствознавці і викладачі літератури беруть активну участь у культурі мовних жанрів. Тут контакт між двома викладачами, тут комплексация культури мовних жанрів істотно потрібна.

Позашкільні роботи потрібні, щоб ліквідувати безкультурність, про що ми вже попереду говорили досить багато. Тут нам треба тільки згадати про ті форми, в яких може здійснитися це позашкільництво. Ми вже говорили раніше, що основним способом підготувати учнів до позашкільної праці, окрім систематичного навчання, є справи епізодичні, що готують потрібний матеріал і групують його навколо тої чи іншої життєвої теми. Ці епізодичні роботи такі самі шкільні справи, як і систематична праця, але форми, в які виливається продукція цих робіт, цілком своєрідні. Тут перш за все нам треба підзначити культпоходи, сполучені з ліквідацією неписьменности, або з окремими політичними кампаніями, з книжковими виставками чи з так званими розумними розвагами. Окрім культпоходів треба відкреслити розгорнення в теперішній час форми літературних судів, літературних конференцій та літературних вечірок. Це все основні форми масової праці. Ось на цій ділянці культфронт учні повинні брати діяльну участь. Школа повинна їх до цього підготувати, дати потрібний матеріал, а попереду разом з ними ґрунтовно проробити. Школа повинна дати методи цієї суспільної масової роботи. Цього вимагає й програма партії і радянська громадськість.

Говорячи про окремі типи масової роботи, слід підкреслити, що готування до неї в школі плянується теж за дидактичним принципом: від елементарних форм позашкільної праці до складніших форм, від культпоходів з окремих вузьких питань та літературних судів, до книжкових виставок, читацьких конференцій. Школа, поруч з систематичними курсами, мусить плянувати свою позашкільну роботу й це плянування повинен здійснювати весь колектив викладачів, бо в культпоходах бере участь не лише „літератор“, але й суспільствознавець, математик, природознавець. Максимум спільних зусиль дасть змогу якнайкраще сплянувати й підготувати виконання спеціальних функцій „виробничої пропаганди“ школи, і через те позашкільну форму роботи треба особливо рекомендувати педагогічному колективові.